

11. Slovtvorné postupy: derivace a kompozice ve vývoji – 1. část

M. Maiden, 1995, s. 183: „Although lengthy and detailed lists of the methods of derivational word formation acquired by Italian have been drawn up (...), a study of their semantic and structural evolution remains one of the major desiderata of Italian historical linguistics.“

Literatura:

⇒ G. Rohlfs, 1969, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, vol. III, *Sintassi e formazione delle parole*.

⇒ P. Tekavčić, 1980, *Grammatica storica dell'italiano*, vol. III, *Lessico*.

Elektronické korpusy a slovníky:

<http://ovisun198.ovl.cnr.it/italnet/OVI/> (Corpus testuale dell'italiano antico)

<http://tlio.ovl.cnr.it/TLIO/> (Tesoro della Lingua Italiana delle Origini)

http://vocabolario.biblio.cribecu.sns.it/Vocabolario/html/_s_index2.html (Vocabolario degli Accademici della Crusca)

LIZ 4.0, *Letteratura italiana Zanichelli*, CD-ROM dei testi della letteratura italiana, a cura di Pasquale Stoppelli ed Eugenio Picchi, 2001.

1. Italština dědí bohatý systém derivační morfologie (tj. afixaci - prefix a sufixy) (a dědí i typologický charakter derivace - princip externí flexe)
2. Ve vývoji dochází ke změnám, které mohou být tohoto typu:
 - a) některé afixy zanikají, jiné vznikají (např. - *ante*).
 - b) mění se produktivita jednotlivých afixů (viz přístě), s tím, že:
 - i. některé *systémově disponibilní* prostředky se stávají *rentabilními*.
 - ii. některé *rentabilní* prostředky ztrácejí na této „výnosnosti“;
 - c) mění se vnitřní restrikce vlastní jednotlivým afixům (např. - *tore*).
 - d) mění se vzájemná komplementarita afixů v rámci jednoho slovtvorného pravidla (např. vztah sufixů - *ità* / - *ezza*; - *azione* / - *mento* aj.)
3. V italštině je velkou novinkou kompozice.
4. Vzájemný vztah derivace a kompozice je v pohybu („kompozice vytlačuje derivaci“).
5. Objevuje se nový typ kompozice (tzv. neokonfixace, tj. kombinace domácí báze s latinským/řeckým konfixem; srov. J. Radimský, *Les composés italiens actuels*, 2006).

Ad 1.

Konkrétní případ přechodu sufixu - *tore*.

⇒ Zachována sémantická „instrukce“: lat. sufix - *or* (nomen agentis) > it. sufix - *tore* (nomen agentis)

⇒ Mizí morfologická „instrukce“:

1. os. sg. ind. pres.	Kmen supinový	Nomen agentis
<i>canō</i>	<i>cant -</i>	<i>cantor</i>
<i>vehō</i>	<i>vect -</i>	<i>vector</i>
<i>doceō</i>	<i>doct -</i>	<i>doctor</i>
<i>petō</i>	<i>petīt -</i>	<i>petītor</i>
<i>vincō</i>	<i>vict -</i>	<i>victor</i>
<i>scribō</i>	<i>script -</i>	<i>scriptor</i>
<i>pingō</i>	<i>pict -</i>	<i>pictor</i>

Důsledky:

- a) Morfologické dublety: *difensore - difenditore, distruttore - distruggitore* atd. (obrovské množství ve st. jazyce). Tzn. sufix je reanalyzován ve formě *-tore* a připojován ke kmeni (tj. kořen o kmenová-tematická samohláska) it. sloves (difend + i + *tore*, distrugg + i + *tore* atd.).
- b) V současném jazyce je tímto vývojem dáno nepravidelné slovtvorné paradigma (4 morfologické typy těchto činitelských jmen), (srov. Tekavčić, 1980, III, s. 75-76):
 1. formace morfematically i sémanticky transparentní (např. *portare → portatore*)
 2. formace transparentní pouze sémanticky, „... il che significa che il contatto semantico si avverte ma che il tipo formativo non è più produttivo.“ (např. *correggere → correttore*)
 3. formace motivované pouze morfematically (např. *spettare → spettatore*)
 4. formace, které nejsou transparentní ani morfematically, ani sémanticky (ale v latině byly) (např. *docere → -doct - → doctor → dottore*).

Ad 2. Změny nejsou tak velké ve srovnání s jinými morfologickými (a samozřejmě fonetickými) posuny.

- a) Nově vzniklým sufixem je *-ante* (původně participální sufix); vedle starých dvojic *abitante - abitatore* dnes: *gitante, giornatante, tirocinante* aj.
- b) Produktivita = systémová dostupnost (tj. zda je v jazyce daný slovtvorný prostředek k dispozici) a rentabilita (tj. zda daný dostupibilní prostředek je zároveň „výnosný“).
 - i. dostupibilní → vzrůstající rentabilita stará vs. současná italština: kompozita VN (nejprve jako toponyma, jména a přezdívky; dnes obrovská rentabilita VN kompozit), sufixy *-abile, -ità, -izzare* (jen malý počet derivátů ve st. it.; výjimkou je *-abile*, vykazuje konstantně vysokou rentabilitu); kombinace sufixů - např. *-abile + -ità*.
 - ii. ztráta rentability: *-evole*. Ve st. it. obrovské množství (např. *credevole, desiderevole* atd.; v dnešní it. jen malý počet (spíše) analogických formací (slovník DISC registruje za 20. stol. jen pár, např.: *sporchevole, vomitevole*). Možná tato ztráta rentability souvisí s nárůstem rentability sufixu *-abile*.
- c) Restrikce = omezení vlastní jednotlivým afixům. Restrikce jsou různého typu (fonologické, morfologické, syntaktické, sémantické). V současné it. je sufix *-tore* vybaven specifickými restrikcemi: není možné derivovat *nome d'agente* od 1. tzv. inakuzativních sloves (**entratore, *arrivatore* atd.); 2. zvrtná slovesa (**ammalatore*); 3. psychologická slovesa, např. *preoccupare → *preoccupatore, temere → *temitore*; 4. ne-agentivní slovesa (tj. ta, jejich subjekt není *prototypickým činitelem*): *dormire → *dormitore, soffrire → *soffritore, perdere → *perdente* (tato slovesa preferují dnes právě sufix *-ante*). Ve st. it. naopak byl sufix *-tore* možný i od sloves ne-agentivních (např. *piangitore, soffritore* aj.), v ojedinělých případech i od inakuzativních: *entratore, andatore*.
- d) Komplexní sufixy: vzájemná vylučující se kombinovatelnost, např. *-abile + -it/-evole + -ezza/*-abile + -ezza/*-evole + -ità: confortevolezza / *confortevolità / affidabilità / affidabilezza* aj. Mění se?

Ad 3. Kompozice - novinka?

Ne tak docela; spíš jen jeden typ kompozice - tzv. *polirematiche* (*conferenza stampa, treno merci, trasporto latte* atd.).

Ad 4. Derivace vs. kompozice?

Tekavčić, 1980, III, s. 198: „Le lingue neolatine hanno ereditato dal latino, da una parte possibilità molto sviluppate di derivazione e, dall'altra la composizione limitata. Questo stato di cose, che continuò attraverso le fasi antiche delle lingue neolatine, comincia però a modificarsi, *diremmo quasi a invertirsi*, nelle loro fasi evolutive più moderne: mentre in antico la fonte principale dell'arricchimento del lessico era la derivazione, nelle fasi attuali prevale sempre più la composizione, non soltanto nell'italiano ma anche in altre lingue sorelle.“

Je to opravdu tak? Srov. Iacobini, C., Thornton, A. M. (1992) *Tendenze nella formazione delle parole nell'italiano del ventesimo secolo*, in: *Linee di tendenza dell'italiano contemporaneo*, Atti del XXV Congresso, a cura di B. Moretti, D. Petrini, S. Bianconi, Roma: Bulzoni, s. 25-55:

suffissati - 50,6 %

composti neoclassici - 16,7 %

prefissati - 9,4 %

composti nativi - 6,8 %

Ad 5. Neokonfixace

J. Radimský, 2005: neokonfixace kombinuje klasické afixoidy (tj. prvky řeckého či latinského původu, které se používají v tzv. *composizione neoclassica* či *dotta*, př. *biologia, ecologia, antropofagia* atd.) s domácími bázemi:

A + X (tj. afixoid + domácí báze různé lexikální kategorie), např. *ecodisastro, democristiano, fotomontaggio*; první složka vzniká zkrácením a sémantickým rozšířením neoklasického kompozita (*ecologia* → *eco* - (= *ecologia, ecologico*) → *ecodisastro*);

X + A (tj. domácí báze + afixoid), např. *tangentocrazia, mafiologia*